

Özge L. İspir: Dedeler, Torunlar, 'Bizim Ermeniler' ve Lobiler - 1. Bölüm

Posted on 13/06/2020

"Ver Ermeni'yi bana onu öldürmeliyim ben. Cennete gideceğim. Bu Ermeni'yi de öldürürsem benim sayım tamam olacak. Cennete gideceğim. Ver onu bana da sevabıma gir."

Yaşar Kemal- Yağmurcuk Kuşu

Ermenilerin "yokluğunu" öğrendiğimde okula gitmeyecek kadar küçüktüm. Annemin kuşaklar boyu molla tedrisatından yetişme ailesi ile babamın seküler ailesi arasındaki kültür çatışması olmasaydı ve bir gün sokakta oynarken molla olan dedem beni yanına çağırıp dini bilgiler sınavına çektikten sonra diğer dedemi kastedip müstehzi bir ifadeyle "Git o Ermeni dölü dedene söyle sokakta oynamana izin vereceğine sana biraz Allah-kitap öğretsin" diyerek bir el hareketiyle yanından kovmasaydı, muhtemelen daha geç öğrenecektim. Eve gelip "Ermeni dölü ne demek?" diye sorduğumda ertesi gün tebdil-i kıyafet Allah-kitap eğitimine yollanınca çocuk aklımla Ermeni'nin na-mütedeyyin demek olduğunu kodlamış olmalıyım ki evimize gelen ve na-mütedeyyin gördüğüm misafirlere "Sen de mi Ermeni dölüsün?" diye sormaya başlayınca tüm aileme şok etkisi yapan gaflarımı engellemek için annem Ermeni'nin ne demek olduğunu açıklamaya karar verdi; "Ermeniler de bizim gibi Allah'a inanıyorlar. Tek farkları Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmiyorlar, Hz. İsa'ya inanıyorlar. Saadet babaanne eskiden Ermeniymiş" diyerek büyükbabaannem Saadet hanımın eskiden Ermeni olduğunu söyledi.

Aynı evde yaşayıp, kardeşlerimle birlikte onun odasında yatmamıza rağmen babamın babaannesi Saadet hanımı ilk kez o zaman farkettim. Daha önce farketmemiştim çünkü hiç konuşmayan, ortalıkta hiç görünmeyen, evde hiç dolaşmayan adeta bir "görünmez nine"ydi. İlginçtir, evin tek Ermenisi, seküler ailenin tek namaz kılan kişisiydi çünkü söylenene göre

Müslüman olmuştu. Onu odasının dışında görebildiğimiz zamanlar abdest almaya çıktığı zamanlardı. Öz oğlu olan dedem, onu her gördüğünde Ermeni döllüğünü hatırlayıp morali bozuluyor diye oğluna görünmemek için bir odaya kapanmak zorunda kalmış, uğraş olarak biz küçük torunların bakımını üstlenmiş; sesini hiç duymadığım, kendisini hiç görmediğim, namaz kılmasına rağmen aslında hiçbir zaman Müslüman olmadığını ise öldüğü gün aile büyüklerinin “Müslümanlığı kabul etmedi ki, hangi usüle göre gömecez?” konuşmalarından anladığım büyükbabaanne Saadet Hanım.

Dedem ve annesi Saadet Hanım

Nüfusu babasının ilk eşinde olan ve en büyük hayali babası gibi hakim olmak olan dedem, okuldan hakim olarak mezun olmasına aylar kala babası ve öz annesinin bir tapu meselesi yüzünden yaptığı resmi nikahla öz annesinin nüfusuna geçince fakülte yönetimi tarafından çağrılmış ve “senin annen Ermeni imiş, seni hakim yapamayız” denerek okuldan atılmış (1). O da bütün akrabaları ve arkadaşlarını toplayarak hıncını alabileceği tek kişi olan annesinin karşısına geçmiş ve “Müslüman olacaksın!” diye diretmiş. Direnci ve dikbaşlılığı ile zamanında kendisine “Müslüman olacaksın!” diye silah doğrultan kocasını bile pes ettiren Saadet Hanım, yıllar sonra oğlunun direktmesiyle karşılaşmış; çok sevdiği oğlunun baskısına rağmen sadece “La ilahe illallah” demiş ve “Muhammedun Resulullah” demeyi reddetmiş. Ana-oğulun arasındaki tüm ipler o gün kopmuş. Saadet Hanım oğluyla arası düzelsin diye Müslüman numarası yapıp göstermelik namazlara başlasa bile ne arayı düzeltebilmiş ne de gördüğü sembolik şiddetten kurtulabilmişti. Ailemin sırlar albümüyle rafa kalkan bu olay biz torunlara “deden annesini çok sevdiği ve ondan ayrı kalamadığı için okulu yarım bıraktı” diye anlatılagelmişti.

Büyükbabaannem kendisi, hikayesi ve Ermeni Soykırımı ile ilgili bir kaç olay dışında hiçbir şey anlatmadı. Dedemi defalarca sıkıştırıp sorunca ise gönülsüz anlatmak zorunda kaldı. Dedemin anlattığına göre Ermenileri soykırımla kesmiştik. Fakat bu “biz”, bizim aile değil, öznesiz, meçhul ve soyut bir “biz”di. Ermenilere öyle vahşetler uygulanmıştı ki, anlatmak yetmezdi. Mesela kavurmalarını alabilmek için bile Ermenileri kesen marabaları vardı ve sonra öldürdükleri Ermenilerin malları ile çok zengin olmuşlardı. Müslüman erkekler yakaladıkları Ermeni kadınlara tecavüz ettikleri için kadınlar topluca intihar etmek zorunda kalmışlardı. Bizim aile ise bunların hiçbirine katılmamış, aksine soykırım sırasında Ermenileri saklamıştı.

Saadet Hanımın babası Toros Bey, Çüngüş’te yüzlerce dönümlük üzüm bağı, tarlaları, dükkanları; Harput’ta ise fabrikaları ve atölyeleri olan çok zengin Diyarbekirli bir Ermeniydi. Ermeni soykırımı sırasında zorbalığıyla meşhur Gülbey (2) tüm malını gasp edince Toros

Bey, adaleti, gücü ve nüfusuyla ünlü büyükdedem Süleyman İspir'e sığınmış, ondan yardım istemişti. Büyükdedem onları saklamış, ortalık yatışınca sağ salim gitmelerini sağlamıştı.

Müslüman olmadan önce adı Sara olan büyükbabaannem Saadet Hanıma gelince; o tam bir Bey kızıydı. Kolej bitiren, dört dil bilen, piyano çalan, sofraya oturduğunda bir bardak suyu bir dikişte bitirmeyi bile kabalık olarak gören ve en az üç yudumda bitiren bir terbiyeye sahip bir hanımefendi idi. Babası Toros, büyükdedeme o kadar saygı duyuyordu ki kızıyla evlensin diye Sara'yı ona emanet etmişti .

Yaşarken gördüğü sembolik şiddet yüzünden bir odaya kapanan büyükbabaannem, öldükten sonra adeta sultan olmuştu. Dört dil biliyordu ama "dilsiz"di. Piyano çalıyordu ama kocaman kuyruklu piyanosu parçalanmış bir halde mahzende fare yuvası olmuştu. Sofra adabı dillere destandı ama "yoruluyor" diye sofraya çok az gelir, yemekleri, sütü vs. odasına giderdi.

Hikayeyi, soykırım sırasında sakladığımız aileden dinlemeye karar verdim. Dedeme defalarca soy isimlerini ve şu an nerde olduklarını sormama rağmen ekşimiş bir yüz ifadesi ve "boşver onları" cevabından başka bir şey öğrenemedim. Soy isimlerini bulmak zor olsa da her biri Halep, Beyrut, Moskova, Erivan, Lyon, New York ve California'ya dağılmış "diaspora" aile fertlerini bulmak çok kolay oldu. Saadet Hanımın California'da yaşayan ve ilk kuşak aile arasında yaşayan tek kişi olan en küçük kardeşi Sarkis Toughmanian ile görüştüğümüzde (2003 yılında vefat etti) bana anlattıkları, benim bugüne kadar dinlediklerime benzemiyordu.

DIASPORANIN BOZDUĞU ROMANTİK MASAL

Büyükdedem Süleyman İspir, Harput ve Diyarbakir sancaklarının bürokrat eşrafından bir Ağır Ceza hakimiydi. Diğer bürokratlarla birlikte bir gün Harput İttihat ve Terakki sekreteri Resneli Nazım tarafından çağırılmış ve İstanbul'dan gelen emirle uzun zamandır zemini

hazırlanan, önde gelen “büyükbaş” Ermenilerin sürgünlerinin ve mallarına el koyma planının pürüzsüz, prosedürlere ve hukuka uygun yürütülmesi için yardımı istenmişti. Sarkis Toughmanian’ın tahmini, muhtemelen o telaş ve yağmada her bürokrat yağmalamak için bir “büyükbaş”ı kendisine seçmiş, Süleyman İspir de hem Harput hem Diyarbakir’den tanıdığı Toros Toughmanian’ı gözüne kestirmişti. Mallarının büyük kısmı zaten Gülbey tarafından gasp edilen, yeğenleri ve kardeşleri öldürülen Toros Toughmanian’a gidip hükümetin bu kararından bahsetmiş ve “Sizleri geri döneceğinizi söyleyerek göndermeyi planlıyorlar fakat yalan söylüyorlar. Sizi ölüme göndereceğiz. Değil dönüşünüz, gidişiniz bile meçhul. Elimde bir sürü yetki var. Kalan malını benim üstüme yaparsan seni ve aileni ortalık yatışana kadar saklar, sonra da Müslüman kimliğiyle sağ salim çıkarırım” diye pazarlık yapmış. Kabul etmek veya öldürülmek seçenekleri arasında kalan Toros Toughmanian, büyükdeme Harput’taki kösele fabrikasını, kalenin tam karşısındaki kale hamamını ve bir pasaj vermiş (3) ve karşılığında soykırım ve yağma yatışana kadar 1 seneden fazla evimizde saklanmışlar. Sonra Sara hariç tüm aile, büyükdemden aldıkları Müslüman kimlikleri ile kaçmışlar. Sara’yı neden bıraktınız diye sorduğumda olayı hatırlamayacak kadar küçük olan Sarkis, kolektif aile hafızasını aktardığında dedemden dinlediğim “biz Ermeni kadınları sakladık” masalı da yerle bir oluyordu:

“Evinizde saklandığımız sırada bir gece yarısı, aynı zamanda akrabamız da olan bir İttihat ve Terakki paşası (Tevfik Paşa) ‘Şikayet ettiler, bu evde Ermenileri saklıyormuşsunuz’ diyerek eve baskın yapmış. Ev halkı dil döküp paşayı bizleri teslim almaması için ikna etmeye çalışırken biz de mahzenden çıkıp salona dizilmiş, paşanın kararını bekliyormuşuz. O sırada sizin aileden bir kadın, ablam Sara’yı kolundan tutup öne çıkarmış ve paşaya göstererek ‘kimseye acımıyorsan bu kıza ve karnındaki günahsızacı’ demiş. Bizimkiler, büyükdemenin ablam Sara’yı hamile bıraktığını orda öğrenmişler.”

Büyükdem Süleyman İspir, Ermeni Soykırımı sırasında diğer bürokratlar gibi makamının verdiği avantajla “elini kirletmeden” temiz bir şekilde malına mal ekleyip Ermeniler’den aldıkları para ve mal rüşveti karşılığında “evinde Ermeni saklayanlar”dan olmuş, zorla

gasbettiği kadını “saklayıp kurtararak” aklanan mütecavizlerden olmuştu.

Aslında Süleyman İspir hiçbir zaman yaptıklarını “kurtardım sakladım” diye anlatmamıştı. Bunu yapması imkansızdı çünkü onun dönemi ve nesli için yaptığı suç olmadığı gibi, bunu anlatacağı jenerasyon olayların şahidi, ortağı ve sorumlusuydu.

Bunu yapması, herkes vatan-millet-din adına gemiyi batırmak ve gemidekileri yağmalamakla uğraşırken ve olanlara şahitken, onun çıkıp gemiyi kurtarmak için kaptanla işbirliği yaptığını iddia etmesi kadar abesle iştigal sayılabilirdi. Büyükdadem Süleyman İspir’in kendisini aklamak gibi bir galesi yoktu. Çünkü herkesin ortak olduğu bu olayda yapılan suç değil, vatanperverlikti.

Bu “sakladık-kurtardık” masalı, Ermeni Soykırımı’nın suç olduğunu anlayan ve nasıl bir vahşet olduğunu idrak eden sonraki jenerasyonun masalıydı. Çocukları ve torunları onun yaptıklarını sorgulamamak, rasyonalize etmek, meşrulaştırmak ve dedelerinin yaptığının sorumluluğunu almayıp aklanmak için bu kolektif yalanı dolaşıma sokmuşlardı. Bu yüzden anlatılarda muallak bir “biz” vardı. Bu biz hem Ermenileri katletmiş, kadınlara tecavüz etmiş ve mallarını gasp etmişti hem de Ermenileri saklamış, kadınları kurtarmış ve yapılanlara çok üzülmüştü. Her iki durumda da gizli özne “biz”in kullanılmasının sebebi suç ortaklığını açık etmek, ama bunu bütün normalliği içinde yapmaktı.

Gerek Türkiye siyasetinin, gerekse Kürt Özgürlük Hareketi’nin Ermeni Soykırımı’nı ele alışını inceleyeceğim bu uzun yazıda, tam bir Türkiye metaforu olan kendi ailemin ve Türkiye Ermenisi metaforu olan büyükbabaannemin örneğini vermemin, Ermenileri savunur gibi yaparken, aslında onlara ne yaptığımızı anlatması açısından önemli olduğunu düşünüyorum.

YOKLUĞUN VARLIĞIMA...

Ermeni Soykırımı, yeni bir devlet yaratabilmek için milli sermayeden yoksun olunduğunu farkedilen İttihat ve Terakki'nin hem gayrı Müslimlerin sermayesine el koyarak Sünni sermayeyi yaratmak hem de Balkanlar'da kaybedilen topraklar yerine Ermenilerin yaşadıkları topraklara göz dikerek burayı millileştirmek için hazırladığı soykırımdır. Osmanlı'nın katı merkezîyetçiliği yüzünden servet biriktiremeyen ve sadece köylü kalan (Türk-Kürt-Çerkes) Sünni nüfusun da halklar ve kitleler halinde ortak olup yer aldığı ve İttihat ve Terakki'nin tekelinden çıkardığı bir cinayet-tecavüz-yağma silsilesidir. Ermeni halkı tarihten kazınarak yok edilirken, toprakları ve malları Sünniler tarafından bölüşüldü; beğenilen Ermeni kadınlara tecavüz edilerek zorla el kondu (4).

Soykırım sonrası inkar devleti ve inkar toplumunda yaşamaya mecbur edilmiş hayatta kalan Ermeniler, Talin Suciyan'ın "İnkâr Habitusu" (Denialist Habitus) diye tanımladığı şiddet ortamında hayatta kalabildiler. İnkâr, soykırımın devamıdır. Soykırımın maddi-manevi şiddeti, inkarla birlikte sembolik şiddete bürünerek devam eder. İnkâr habitusuyla çepeçevre sarmalanan Ermeniler hayatta kalabilmek için kendi tarihlerini, yaşadıklarını ve geçmişlerini inkar etmek zorunda bırakıldılar ve inkar etmek sağ kalabilmenin ilk koşulu oldu. Tarihsizleştirildiler, entelektüelsizleştirildiler, muhalefetsizleştirildiler. Kendilerini korumak ilk amaçları oldu ve sahip oldukları tarihi ve entelektüel birikimleri diğer kuşaklara aktarmaları engellendi. Temsilîyet, hak, siyaset, katılım gibi tüm mekanizmaları ellerinden alındı. Türkiye dışında da seslerini duyurabildikleri bir devlet ve muhatap bulamadılar ve ASALA ortaya çıktı (5).

ASALA'nın eylemleriyle gündem olan Ermeni meselesi (6), Taner Akçam'ın 1992 tarihli kitabı ve Agos'un yayın hayatına başlamasıyla birlikte sınırlı -genellikle akademik- çevrelerde konuşmaya başladı. 2000'lerde öznesini ve izleyicisini sol liberallerin oluşturduğu kişiler konferanslar düzenlemeye başladılar. Çerçevesini ve önceliğini Ermenilerin değil de konuşanların hassasiyetlerinin belirlediği biçimde Ermeni Soykırımı

konuşulmaya, romanlaştırılmaya ve anlatılaşmaya başladı. Ama bu öyle bir şekilde gerçekleşti ki, ortaya konan tüm konuşmalar ve anlatılar inkarın devamı, fakat yumuşatılmış versiyonuydu. Hrant Dink'in 2007'de öldürülmesi ise ortasınıf kitlelerin Ermenileri ve Ermeni Soykırımını "keşfetmesi" açısından bir milat oldu.

KNA MERIR EGUR SIRIM **

Öldürüldüğü güne kadar hakkında pek az şey bildiğimiz, 301'den yargılanırken çok az insan ve bir grup ÖDP'li dışında kimsenin destek vermediği, "tehdit ediliyorum" dediğinde hiç haber değeri taşımayan ve görmezden gelinen Hrant Dink, öldürüldükten sonra bir vicdan aklama nesnesine dönüştürülerek ilahlaştırıldı ve birden bire bugüne kadar davaları ve uğradığı tehdit hakkında tek kelam etmeyen yazar-çizer kesimin "Arkadaşı" veya "Hrant abi"si olurken, ortasınıf kitlelerin "Ahparig"i oluverdi. Maruz kaldığı şiddet karşısında sessiz kalarak öldürülmesine giden yolda büyük sorumluluğumuz olan Hrant Dink'in ölüm yıldönümü anmalarında rol dağılımı değişti ve Hrant Dink'e yapılanlara sessizlikle onay veren bizler, maktülün kimliğini çalarak ve kardeşleşerek cinayeti normalleştirdik.

Hepimiz Ermeni idik fakat bu sadece, kolayca arkadaş-ahparig diye tepeden gasp edebileceğimiz, romantize edebileceğimiz, hakkını savunmamıza gerek olmayan, çünkü "ölü" olan Ermeniler için geçerliydi. Keza Hepimizin Ermeni olduğu aynı tarihlerde Ermeni cemaatinin uğradığı tehditler, zorluklar hiç umrumuzda olmadı. Hrant'ın her biri bir medya aygıtını kullanma fırsatına sahip Arkadaşları, sadece Hrant'ın arkadaşı olarak Ermeni olmayı tercih ettiler. Kitleler anmadan anmaya Hrantlaştılar, Ermenileştiler.

Şüphesiz Hrant Dink'in öldürüldükten sonra bu kadar sahiplenilmesinde ve sembolleşmesinde diaspora Ermenileriyle girdiği tartışmalar ve diasporaya karşı Türkiye'yi savunmasının -veya savunmak zorunda bırakılmasının- rolü büyüktür. Bunun Türkler'in hem Ermenilere ve soykırıma bakışında hem de "iyi Ermeni" anlayışında metonomik bir tutum

içerdiğini düşünsem de, bu başlı başına ayrı ve uzun bir tartışma yazısıdır (7).

* Ayşe Özdemir'e, ebediolur.blogspot.com 'a , Hazal Halavut'a ve Talin Suciyan'a fikir ve önerileri için, Nadin Kitapçıyan'a Ermenice yardımı için teşekkürler.

** Anlamı "Öl ki seni seveyim" olan Ermenice deyim. Գևա Մեռիր, եկուր սիրես

NOTLAR:

1- Bu olayın, yakın zamanda ortaya çıkan ve Gayrimüslimlerin numarayla kodlanarak fişlenmesiyle alakalı olduğunu düşünüyorum. Dedemin nüfusu öz annesine geçince muhtemelen dedem de numaralandırılmış ve hemen okula bilgi verilmişti.

2- Benim anlatılarda Gülbey diye dinlediğim bu kişi Güllü Ağa olarak da bilinir. Musa Anter *Hatıralarım* isimli kitabında da (S.131) kendisinden bahseder. Gülbey'in soy isimleri Güldoğan olan torunları hala Diyarbekir'de yaşarlar.

3- Hamam tarihi eser olarak sit alanına dahil edildi. Geri kalan mallar muhtemelen ya satıldı ya da benzeri bir şekilde elden çıkarıldı/başka bir şeye çevrildi. Bu konuda sahih bilgi veremiyorum.

4- Yazıyı daha fazla uzatmamak ve odağı fazla dağıtmamak için Süryanileri, Rumları ve soykırımın detaylı ekonomi-politiğini yazamadım. Soykırım uzun bir süreçle gelişen ve 1800'lü yıllarda başlayan Ermeni katliamlarıyla başladı. Soykırımın sürecini ve ekonomi-politiğini daha detaylı incelemek isteyenler Uğur Ümit Üngör'ün, Ümit Kurt'un, Taner Akçam'ın, Vahan Dadrian'ın ve Çağlar Keyder'in kitaplarıyla Sait Çetinoğlu'nun yazılarını inceleyebilirler.

Soykırım sürecini özetleyen Uğur Ümit Üngör:

Yaratılan milli sermayeye “ünlü” bir örnek olarak Eczacıbaşı’nın servetinin hikayesi aşağıdaki linktedir.

<http://www.hayastaninfo.net/selcuk-uzun/4000-selcuk-uzun-ermeni-soykirimi-ermeni-malleri-nin-gaspi-ve-malta.html>

5- Ermenilerin soykırım sonrası yok edilişlerinin ve ancak cemaat olabilecek kadar az sayıda kalışlarının etkisiyle çok daha zorlu yaşadıkları “İnkâr Habitus”u aslında (38 sonrası) Aleviler başta olmak üzere Kürtler gibi ezilen hakları da kapsayan bir kavram.

Tarihsizleştirilme, muhalefetsizleştirilme ve entelektüelsizleştirilme ise memleketin hepsini kapsayan genel bir politika. Talin Suciyan’ın İnkâr Habitusu kavramının daha genel ve tüm ezilen halklar üzerinden okunması daha faydalı olur. Türkçe çevirisi olmadığı için İngilizce bilmeyenlerden özür dileyerek İngilizce linki paylaşıyorum

<http://www.armenianweekly.com/2013/11/11/examining-the-denialist-habitus-in-post-genocidal-turkey/#>

6- Seyhan Bayraktar’ın 1975-2005 tarihlerinde medyada Ermeni meselesini incelediği araştırmasında, Ermeni meselesinin, Ermeniler ve dış etkenler sayesinde gündem olup konuşulabildiğini belirtiyor. Ermeni Soykırımı’nın Türkiye’de gündem olup konuşulabilmesinin sebebi Diaspora Ermenilerinin bu konudaki gayretleri ve çalışmalarıdır (*Politics of Memory: Changes, Continuities and breaks in the discourse about the Armenian Genocide in Turkey*)

7- Burda bir parantez açıp Van’daki Vartan (Ermenice zafer) Otel’i ve sahibi Victor Bedoian’ın akıbetini hatırlatmayı elzem görüyorum.

Ermeni Soykırımı sırasında Van’dan kaçan bir Ermeni’nin torunu olan Victor Bedoian, dedesinin topraklarına yıllar sonra dönerek otel açtı. Vanlı bir Müslümanın torunu olan ve

dedesi “Hacı” Hüsamettin Altaylı’nın Van’da sahip olduğu 7 kilisenin ve köylerin açıklamasını yapamayan Fatih Altaylı, “Ermeniler Van’ı ele geçiriyor” provokasyonu ile Victor Bedoian’ı hedef gösteren bir haber yazdı. Vartan Otel’in camları Büyük Birlik Partisi ile teşkilatı tarafından taşlanarak yere indirildi. Turizm Bakanlığı, Bedoian’ın işletme belgesini elinden aldı ve otelin üç yıldızı polis zoruyla bir gecede söküldü. Bir diaspora Ermenisi olan Victor Bedoian uğradığı tehditler sonucu canını kurtarmak için oteli satarak ABD’ye dönmek zorunda kaldı. “Bu toprakların gelip dibine gömülmek için gözümüz var” demediği ve talepleri çok açık olduğu için hiçbir “aydın” tarafından görülmedi, duyulmadı, hiç gündemleşmedi ve yeterince “ölü” olmadığı için sahiplenilmedi.

Baştaki resim: Toughmanyen Ailesi (Sarkis Toughmanyen solda oturan)

Kaynak: <https://kargakapkara.wordpress.com/>

Özge L. İspir